

SÖZCELEME KURAMINA GÖRE SÖZ AKTARIMLARINDA ÖZNEİNİN ÜÇ HÂLİ

THREE STATES OF THE SUBJECT IN SPEECH PRESENTATIONS ACCORDING TO THE THEORY OF ENUNCIATION

Ufuk ŞAHİN*

Özet

Bu makale, Türk Dili ve Edebiyatı alanında önemli çalışmaları ve eserleri bulunan Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz'ın 1995 yılında yayımlanan *Erzurum İli Ağızları* adlı bütüncü çalışması içerisinde seçilmiş bazı söz aktarımı örneklerini Fransız dilbilimciler Oswald Ducrot ve Dominique Maingueneau'nun geliştirdiği "bölünmüş özne" ("split subject") kuramı ışığında incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma sözcü ve sözcüleme kavramları, sözcüleme kuramının kökenleri, ana ilke ve kavramları ile ilgili açıklamalara yer verdikten sonra "bölünmüş özne" kuramına odaklanmakta ve alıntılanan örnekleri ayrıntılı olarak çözümlemektedir. Yakından incelendiğinde, gerçek bir kişinin anlattığı askerlik hatırasından alınan on altı söz aktarımı örneğinin başta dolaysız söz olmak üzere dolaylı söz, serbest dolaysız söz ve anlatsal söz raporu örneği sunduğu görülmüştür. Örneklerin hepsinde, konuşmaları yazıya geçiren Efrasiyap Gemalmaz konuşan öznedir. Birinci şahıs anlatıcı görevini üstlenen Kâzım Ceylan ise sözcüleme işlemini gerçekleştiren birincil özne (locutor) olmasının yanı sıra alıntılanan sözcülerin çoğunda bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator) olma özelliğini taşır. Bazı örneklerde ise ikincil sözcüleyen özne, birincil ve ikincil bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne olarak farklı kişiler görev üstlenmektedir.

Dolayısıyla, çalışma Fransız sözcüleme kuramı ile söz aktarımı birleşiminin veya ilişkisinin okuyuculara, öğrencilere ve biçemcilere edebi olmayan bir eserdeki iletişimi anlamada ve çözümlemede yararlı olacak farklı bir yol sunduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ducrot, Maingueneau, "Bölünmüş özne", Gemalmaz, sözcüleme

Abstract

This article aims to analyze some examples of speech presentation selected from Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz's corpus study named *Erzurum İli Ağızları*, published in 1995, in the light of the "split subject" theory developed by the French linguists Oswald

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Erzurum / TÜRKİYE ufuk.sahin@atauni.edu.tr ORCID: 0000-0001-5268-756X

Ducrot and Dominique Mainguenea. After giving explanations about the concepts of utterance and enunciation, the origins, main principles and concepts of enunciation theory, the study focuses on the theory of "split subject" and analyzes the cited examples in detail. Upon a close examination, it has been observed that sixteen examples of speech presentation taken from the memory of his military service told by a real person present examples of indirect speech, free direct speech and narrative report of speech, particularly direct speech. In all of the examples, Efrasiyap Gemalmaz, who transcribed the speeches, is the speaking subject. Kâzım Ceylan, who takes on the role of the first person narrator, is the primary locutor who performs the enunciation process, as well as the enunciator in most of the utterances quoted. In some instances, different persons are assigned as the secondary locutor, the primary and secondary enunciators.

Thus, this study tries to show that the combination of or relationship between French enunciation theory and speech presentation offers readers, students, and stylisticians a different way of understanding and analyzing communication in a non-literary text.

Key Words: Ducrot, Maingueneau, "split subject", Gemalmaz, enunciation

Giriş

Yapısalcı terimlerden biri olan sözceleme (İng. enunciation, Fr. énonciation) terimini Katie Wales şu şekilde açıklamaktadır:

"Sözceleme (L'énonciation), (YETERLİLİK olarak) dilin dilde (PERFORMANS olarak) gerçekleştirilmesine, yani özne söylem tarzının veya KONUŞMA OLAYI (speech event)'nin bir parçası olarak, zaman ve mekânda belirli bir bağlam içinde bir sözce üretmenin fiziksel eylemine atıfta bulunur." (2011: 138).

Sözceleme kavramının akla getirdiği isimlerden birisi Fransız dilbilimci Émile Benveniste'dir. Benveniste 1930'lardan itibaren Ferdinand De Saussure'ün gösterge kuramına dayanan genel dilbilimin eksikliklerini belirleyen bir dilbilimci olarak adından söz ettirmiş ve Hint-Avrupa dillerinin karşılaştırmalı çalışmalarında uzmanlaşmıştır. Saussure'ün dile (la langue) öncelik tanınmasına karşın, Benveniste çalışmalarında sözü (la parole) savunmuş, 1966 yılında tekrar basımı yapılan *Genel Dilbilim Sorunları (Problèmes de linguistique générale)* adlı kitabında öne sürdüğü düşünceleri daha sonraları postyapısalcılık olarak adlandırılacak olan akımı ve özellikle de 1960'ların sonlarında Roland Barthes, Derrida, Jean-Joseph Goux, Julia Kristeva ve Philip Sollers'ten oluşan Tel Quel grubu tarafından ortaya atılan "metinsel" öznellik kuramını harekete geçirmekte etkili olmuştur (Taylor ve Winquist, 2001: 34-35).

Benveniste, sözcelemeyle bireyin dili kullanarak eyleme geçirmesi olarak görür ve bu eylemin konuşmacıyı dili söyleme dönüştürmeye mecbur ettiğini belirtir (1966-1974/1995: 139). Sözceleme kuramı dil felekesinden ve Benveniste'nin yanı sıra Austin, Searle, Grice, Bakhtin, Jakobson ve Bally'nin çalışmalarından da etkilenmiştir. Bu araştırmacılar soyut bir sistem olarak

dille ilgilenmek yerine dilin konuşanları ve bağlamı ile olan ilişkisine odaklanmışlardır. Dolayısıyla sözceleme kuramı, söylem edimliliğiyle yakından ilişkilidir ve “yaklaşımı, bir söylemin sözcelemelerinin kaçınılmaz olarak onları üreten edimin (sözceleme), üretildikleri bağlamın ve üreticinin öznelliğinin izlerini içerdiği önermesine dayanır” (Marnette, 2001: 244).

Sözceleme kuramı gelişmesinde önemli rol oynayan diğer Fransız akademisyenler ise Oswald Ducrot ve Dominique Mainguenea’dır. Sophie Marnette de "The French théorie de l’*énonciation* and the study of speech and thought presentation" başlıklı makalesinde, sözceleme eyleminden sorumlu ve "Ben" (the locutor: sözceleyen özne) olarak anılan kişiyi içeren cümleleri, sözceleme kuramı kapsamında bu iki önemli Fransız dilbilimci tarafından geliştirilen "bölünmüş özne" kuramını açıklamak için ve Ducrot’nun *Slovenian Lecture, Introduction to Argumentative Semantics*'te verdiği örneklerden esinlenerek kurmuş ve incelemiştir.

Marnette çalışmasında bu kuram ile söz ve düşünce aktarımı arasında yakın bir bağlantı kurmakta ve Fransızca söz ve düşünce aktarımı üzerine yapılan çalışmaların son yirmi yılda bu kuramın kapsamına giren yapılardan biri olduğunu belirtmektedir (Marnette, 2001: 243). Ona göre bunun nedeni şudur:

“[...] bildirilen söylem (reported discourse), yalnızca sözceleme eyleminden sorumlu olan ve ben olarak anılan kişi olan "sözceleyen özne (the locutor)"nin öznelliğiyle değil, aynı zamanda sözceye "harmanlanan" diğer seslerin ("bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan öznelerin (enunciators") öznelliğiyle de ilgilenir.” (2001: 244-245).

Dolayısıyla, bu çalışmanın temel amacı, daha önce Marnette tarafından işaret edilen bu bağlantıya, edebi olmayan bir metinden, yani Efrasiyap Gemalmaz’ın Türk Dil Kurumu tarafından 1995 yılında yayımlanan *Erzurum İli Ağızları* adlı bütüncü çalışmasında yer alan Erzurum iline bağlı Geyik köyünde yaşayan Kâzım Ceylan’ın askerlik hatırasını anlattığı bölümden seçilmiş bazı söz aktarımı örneklerini (bkz. Ek 1) incelemek suretiyle katkıda bulunmaktır. Çalışma dolaylı olarak da, Erzurum ağızlarına ve Gemalmaz’ın uzun yıllar önce yaptığı bu eşsiz çalışmaya dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Efrasiyap Gemalmaz’ın, Türk Dil Kurumu tarafından 1995 yılında yayımlanan *Erzurum İli Ağızları* adlı eserinin ikinci cildinde yer alan, ses kayıt cihazı aracılığıyla kaydedip sonrasında yazıya geçirdiği ve Erzurum’a bağlı Geyik köyünde yaşayan Kâzım Ceylan’a ait askerlik

hatırasını anlattığı bölümden seçilmiş bazı söz örnekleri bölünmüş özne kuramından yararlanılarak incelenmiştir.

Bu amaca yönelik ilk olarak sözce ve sözceleme kavramları, sözcelem dilbilimi başta Emile Benveniste'nin *Genel Dilbilim Sorunları* adlı eseri olmak üzere farklı kaynaklardan yararlanılarak açıklandıktan sonra bölünmüş özne kuramı ele alınmıştır. Sonraki bölüm ise söz konusu bütünceden seçilen örneklerin analizine ayrılmıştır.

Sözce ve Sözceleme Kavramları

Sözce kavramı *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*'nde “(dil.: metindil.) Bir konuşucunun belirli bir bağlamda ürettiği söz. Eşanl. **İfade**. Sözce sözcük de olabilir, tümce de, paragraf da, birkaç paragraflık metin de...” (Çotuksöken, 2012: 193) şeklinde tanımlanır.

Bir sözce iki temel ögeden oluşur:

SÖZCE



Parçasal göstergeler
(Biçim ve Sözdizimle ilgili)



Parçaüstü göstergeler
(Tonlama ile ilgili)

(Yılmaz ve Yılmaz, 2006: 202. Kıran vd., 2003: 216)

Sözceleme kavramı ise *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde şu şekilde açıklanmaktadır:

“(Alm. Äusserung, Fr. Énonciation, İng. Enunciation).
Sözce üretme edimi; bireyin sözceleri belli bir bağlam ve durum içinde gerçekleştirmesi. Sözceleme kuramı dili bir edim olarak kavramaya çalışmakta, sözceyi salt göndergesel işlevi dışında, konuşucunun edimiyle özdeşleşmesi ve dinleyicide bir etki yaratması açısından ele almaktadır. Adıllar, yer ve zaman belirteçleri, vb. ancak sözceleme çerçevesinde bir anlam kazanır.” (Vardar, 2007: 181)

Frederik Stjenfelt ve Nikolaj Zeuthen sözceleme kavramını kısaca ifadeler ve bu ifadeleri üreten durum olarak tanımlar. Araştırmacılara göre sözceleme göstergibilimsel bir problem olarak değerlendirildiğinde yapılması gereken “farklı dil göstergeleri bir ifade ile bu ifadenin üretildiği durum arasındaki farklı bağlantıları nasıl kodlayabilir?” sorusuna açıklama getirmektir. Bu açıklamayı getirebilmek için yararlanılacak birinci temel araç ise bir dilbilgisi kategorisi olan, yani ifade içerisinde kullanılan fiilin zamanıdır. Diğer kategoriler ise görünüş (aspect), kiplik (modality), niyet (intention), söz edimi fiilleri (speech act verbs), zaman ve yer belirteçleri

(time-and-place-adverbs), artgönderim (anaphora) ve gösterim (deixis) şeklinde sıralanmaktadır (2007: 351-352).

Benveniste'nin kendisi de sözcelemi bireyin dili kullanarak onu işleyişi geçirmesi olarak görür ve bu edimin konuşanın dili söyleme dönüştürmesini zorunlu kıldığı ifade eder (Benveniste, 1966-1974/1995: 139). Ona göre;

“Sözcelemden önce, dil yalnızca dilin bir olanağıdır. Sözcelemden sonra, dil bir konuşucudan kaynaklanan, dinleyiciye ulaşan, sesli bir biçim ve karşılığında başka bir sözcelem doğuran bir söylem edimi olarak gerçekleşir.”
(Benveniste, 1966-1974/1995: 140).

Benveniste'nin fikirlerinden hareketle, Zeynel Kıran “Sözceleme ve Gösterebilim” başlıklı makalesinde “[a]ynı sözce üretildiği bağlama, yani sözceleme durumuna göre farklı değerler kazanacaktır.” der ve bu yüzden de “bir sözcenin sözceleme durumu dikkate alınmadan, sadece ilk anlamıyla, sözlüksel anlamıyla yetinilirse, yanlış anlamalara meydan verilebil[eceğini]” (1999: 94-95) vurgular. Dolayısıyla, metin içerisinde kimin kiminle konuştuğunun yanı sıra nerede ve ne zaman konuştuklarını da belirlemek her hangi bir sözcenin anlamlandırılmasında önem arz etmektedir. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, bir sözcenin anlamını yalnızca söylemi üreten özneyi değil aynı zamanda o sözcenin hangi toplum, koşullar ve bağlam içerisinde üretildiğini dikkate alarak tespit etmek mümkündür:

“Gönderen ve alıcı soyut varlıklar değildir, kendilerine özgü ruhsal durumları, tarihsel ve toplumsal konumları, bilgi birikimleri olan gerçek bireylerdir. Kısacası bir takım kültürel ve dilsel edimlere sahiptirler. Bunlar sözcenin anlaşılmasında çok önemli rol oynar. Alıcı, sözceyi daha önceki birikimlerine, deneyimlerine göre yorumlar. Aynı şekilde, konuşucunun yani göndericinin edimleri, söz konusu sözceyi yeniden kullanmasında ve sözcenin üretilmesinde ona rehberlik eder, çünkü hiçbir sözce, hiçbir zaman ilk kez söylenmiş ya da söyleniyor olamaz.” (Kıran, 1999: 95).

Sözceleme öznesi elbette bu süreç içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu özne dil aracılığıyla ürettiği her sözcede kendi izlerini bırakır. Böylece dil, Benveniste'nin de ifade ettiği üzere, konuşanın kendisini özne olarak konumlandığında, yani kendisine “ben” zamiriyle gönderme yaptığından olanaklıdır. Benveniste'nin “dilde öznellik” olarak adlandırdığı bu özelliğe dayalı olarak sözcelem dilbilimi dili kullanan kişinin dili nasıl söyleme dönüştürdüğünü ve bu değişim sürecinde meydana gelen değişiklikleri incelemeyi amaçlar (Gürata, 2018: 280-281).

Benveniste'ye göre gönderim de sözcelemin önemli bir ögesidir. Çünkü sözcelem içerisinde, sözcelemi oluşturan ve ben zamiriyle belirtilen konuşmacı söylem aracılığıyla sen zamiriyle belirtilen dinleyiciye gönderimde

bulunur. Başka bir ifadeyle, birey kendisini bazı strareji ya da yöntemlerle ortaya koyduğunda dili üstlenir, dolayısıyla da karşısına bir başka bireyi, yani bir dinleyiciyi yerleştirir. Böylece, konuşmacı ve dinleyici arasında bir ben-sen bağıntısı oluşur. Her konuşmacının karşılıklı etkileşim içerisinde bir dinleyiciye de dönüşebileceği de unutulmamalıdır. Sözcelemede ben-sen zamirleri dışında, yer ve zaman bildiren zarflar, gösterme sıfatları da önemli bir yer tutar. Bu dil birimleri her bir sözcelemede yeni bir anlam kazanır, her kullanımda yeni bir kişi, yer ve zaman belirtirler (Benveniste, 1966-1974/1995: 140-141).

Sözcelemin bir diğer önemli unsuru ise sözcelem içinde ve sözcelem aracılığıyla oluşan zaman kavramıdır. Eylem zamanları şimdiki zamana göre belirlenir, çünkü şimdiki zaman, Benveniste'nin belirttiği gibi, zamanın kaynağıdır (Benveniste, 1966-1974/1995: 140-141). Ona göre:

"Şimdiki zaman, yalnızca sözcelemin olanaklı kıldığı bir dünyada var değildir; çünkü iyi düşünülürse insanın "şimdiyi" yaşamayı ve onu gerçekleştirmesi için, dünyaya sözcelemi katmaktan başka bir olanağı yoktur. Çeşitli dillerde zaman dizgelerini inceleyerek şimdiki zamanın özekteki konumunu gösterebiliriz. Biçimsel şimdiki zaman her sözcelem üretiminde yenilenen, sözceleme bağlı şimdiki zamanı belirtir ve bu sürekli nitelik taşıyan ve kendi varlığımızla eşkaplamlı olan şimdiki zamanla bilincimizde "zaman" dediğimiz bir süreklilik izlenimi yerleşir; bireyin şimdiki zamanı olan bu sözcelemin süreklilik gösteren şimdiki zamanında oluşan süreklilik ve zamansallık, iç gönderim yoluyla şimdiki zaman olacakla artık şimdiki zaman olmayan arasında belirlenir." (1966-1974/1995: 141-142)

Sözcelem dilin sözdizimi kurallarını da yerine getirmek zorundadır. Konuşmacı bir şekilde dinleyicinin davranışlarını etkilemek için dili kullandığında dilin sözdizim ilkelerinden yararlanır (Benveniste, 1966-1974/1995: 142).

Bölünmüş Özne Kuramı

Sözceleme kuramı içinde, Fransız akademisyen Oswald Ducrot, Bakhtin'in "çok seslilik" kuramına dayanarak, "konuşan hakkında konuşulduğu zaman, ayırt edilmesi gereken üç farklı şeyin anlaşıldığını" ileri sürmüştür (Ducrot, 2009: 30). Marnette de, Ducrot'nun, Lacancı bölünmüş özne fikrini temel alarak, bir sözcede tek bir konuşmacının değil, birden çok varlığın olduğunu ileri sürdüğünü belirtir: konuşan özne, sözceleyen özne (locutor) ve sözcü içerisinde bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator).

Ducrot'nun kendisi orijinal olarak üretici (le producteur empirique), sözceleyen özne (le locuteur) ve bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne

(l'Énonciateur) terimlerini kullanır ve bu terimlere şu şekilde açıklamalar getirir:

“Bir sözün üreticisi (the producer), etkinliği bir sözün üretilmesiyle sonuçlanan kişidir. Sözü üreten kişi hem fonetik faaliyeti hem de sözün üretimi için gerekli olan entelektüel faaliyeti yürüten kişidir. Ne zaman bir söz söylene, o sözün üretilmesi için belirli bir etkinliği gerçekleştirilmesi gereken bir toplumsal aktör vardır.” (2009: 30).

“Sözleyen özne (locutor), bir ifadenin tam anlamıyla anlamına göre, o ifadeden sorumlu olan kişidir. Şu noktayı vurgulamak isterim: O, sözün kendisinde, o sözden sorumlu olarak tayin edilen kişidir.” (2009: 32).

Ducrot tüm ifadelerin bir veya birkaç bakış açısını temsil ettiğini belirtir ve sözce içerisinde bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator) derken, bir sözcede temsil edilen farklı bakış açılarının kaynaklarını kasteder. Bir ifade içerisinde, bir kişi, hakkında konuştuğu bir durumu, bir veya birkaç kişinin bakış açısından görüldüğü gibi yansıtır. Olayların durumu sözce içerisinde bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan öznelerin bakış açılarından görülür. Böylece, bakış açısının kaynağı olarak gördüğü bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator) rolü ile sözleyen özne (locutor) rolünü birbirinden ayırır (2009: 35).

Ducrot, *Slovenian Lectures* adlı kitabında, daha çok Fransız romanlarından ya da oyunlarından alıntılattığı cümleleri incelemiştir. Hem Ducrot hem de bir edebiyat eserinde anlatıcılığı Ducrot'nun fikirlerinden yola çıkarak inceleyen bir diğer Fransız bilim adamı Maingueneau, bir yandan konuşan özne ve yazar, diğer yandan sözleyen özne ve anlatıcı kavramları arasında bir karşılaştırma yaparlar. Maingueneau, konuşan özneyi yazar, yani bir kitabın üreticisi ve sözleyen özneyi de metindeki ifadenin garantisi olan anlatıcı olarak görür (Marnette, 2001: 249-250).

Ayrıca, bir karakterin söylemi dolaysız kipte sunulduğunda, anlatıcı genellikle birincil kişi olduğu için bu karakterin ikincil sözleyen özne haline geldiğini belirtir. Metinde bir karakter başka bir karakterin söylemini aktarıyorsa, konuşması aktarılan karakter sözleyen özne olur. Bazı durumlarda, bir karakter-sözleyen özne, metnin ikinci derece anlatıcısıdır. Farklı karakterlerin söylemleri dolaylı söylem kipinde sunulursa, bu karakterler, söylemleri "anlatıcının/konuşanın anlatısı içine gömülü (dolaylı söylem) veya harmanlanmış (serbest dolaylı söylem)" olduğu için, anlatıcı/bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özneler haline gelir. (Marnette, 2001: 250).

Aslına bakılırsa, anlatısal söylem modu Ducrot'nun kuramı içerisinde yer almaz, ancak Marnette, bu modun da yukarıda belirtilen modlarla aynı şekilde analiz edilebileceğini düşünmektedir (2001: 248). Bu nedenle,

Marnette'i takiben, bu çalışma aynı zamanda anlatsal söylemin birkaç örneğini de içermektedir.

Söz Aktarımı Örneklerinde Bölünmüş Özneler

Bu bölümde analizi yapılan metin içerisindeki olaylar Erzurum İli Geyik köyünden Kâzım Ceylan tarafından aktarılmaktadır. Ceylan geçmişte kendi başından geçenleri, askerlik hatıralarını anlattığı için birinci şahıs anlatıcı görevini üstlenmekte ve kendisi ile arkadaşları arasında geçen bazı konuşmaları farklı türde söz aktarımları şeklinde sunmaktadır. Söz aktarımları ve bu aktarımlar içerisindeki bölünmüş özneler sırasıyla şu şekildedir:

Örnek 1: *arhadaşlar, şindi başıma geçen, asgerde bir hekaye var; size annadacam. amma kusura bahmayın başızı ağırdacaam.*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
Sözceleyen özne (locutor)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
(Sözce içerisinde) bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator)	Kâzım Ceylan	

Kâzım Ceylan'ın askerlik anılarını kaydedip yazıya döken Efrasyap Gemalmaz konuşan özne (speaking subject), birinci şahıs anlatıcı Kâzım Ceylan ise sözceleme işlemi gerçekleştiren özne (Fr. locuteur, İng. locutor) ve aynı zamanda sözce içerisinde bakış açısı ya da sesi yansıtılan özne¹ (Fr. énonciateur, İng. enunciator) görevlerini üstlenir.

Örnek 2: *arhadaşın bi tenesi, beş gişi bize üyhlemiş ki, bunnar gaytarici.*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
Sözceleyen özne (locutor)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
(Sözce içerisinde) bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator)	arhadaşın bi tenesi	

Dolaylı söylem özelliği gösteren bu örnekte Kâzım Ceylan yine birinci şahıs anlatıcı olarak sözceleyen özne, onun "arhadaşın bi tenesi" şeklinde bahsettiği kişi bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne olarak karşımıza çıkmaktadır. Ceylan'ın ismini vermediği bu asker arkadaşı, onunla birlikte dört

¹ Fr. locuteur, İng. locutor ve Fr. énonciateur, İng. enunciator kavramları Türkçeye "sözceleyen" şeklinde çevrildiği için bu iki kavramı birbirinden ayırmak ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla çalışma içerisinde "locutor" için sözceleyen ya da sözceleme işlemi gerçekleştiren özne, "enunciator" için ise bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne terimleri kullanılacaktır.

arkadaşını daha “gaytarıcı” olmakla suçlamış ve bu sebeple de komutana şikâyet etmiştir.

Örnek 3: *beş gişi kim onnar çıhsınar.*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
sözceleyen özne 1 (locutor 1)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
sözceleyen özne 2 (locutor 2)	Komutan	
(Sözce içerisinde) bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator)	Komutan	

Serbest dolaysız söylem niteliğindeki bu örnekte ise Kâzım Ceylan birinci sözceleyen özne rolünü üstlenirken, Komutan hem ikinci sözceleyen özne hem de sözce içerisinde bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne görevi görür.

Örnek 4: *çağırdılar.*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
Sözceleyen özne (locutor)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
(Sözce içerisinde) bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator)	Onlar (Komutan, vb.)	

Örnek 4'teki bu sözce bir konuşmanın gerçekleştiğini ancak konuşmada kullanılan sözcükleri birebir kullanmadan anlatıcının söz konusu konuşmayı özet şeklinde aktarması nedeniyle anlatsal söylem raporu özelliği taşımaktadır. Birinci şahıs anlatıcı Ceylan sözceleyen özne iken, “onlar” yani komutan ve diğerleri bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özneye dönüşmektedir.

Örnek 5: *isimce gelin, niye gaydardız*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
Sözceleyen özne 1 (locutor 1)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
Sözceleyen özne 2 (locutor 2)	Onlar (Komutan, vb.)	
Bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne 1 (enunciator 1)	arkadaşın bi tenesi	

Bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne 2 (enunciator 2)	Onlar (Komutan, vb.)	
---	----------------------	--

Serbest dolaysız söylem örneği olan bu sözcede Kâzım Ceylan birincil sözceleyen özne, komutanı ve diğer yetkili askerleri içeren “onlar” öznesi ikincil sözceleyen özne görevini üstlenmektedir. Sözcede birincil olarak bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne Ceylan ve arkadaşlarını komutana şikâyet eden “arhadaşın bi tenesi” iken, bu görevi ikincil olarak onlar, yani komutan ve diğer yetkililer yerine getirmektedir.

Örnek 6: *hayır, gaytarmadıh.*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
Sözceleyen özne 1 (locutor 1)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
Sözceleyen özne 2 (locutor 2)	Kâzım Ceylan ve diğer 4 arkadaşı	
Bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne 1 (enunciator 1)	arhadaşın bi tenesi	
Bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne 2 (enunciator 2)	Biz (Kâzım Ceylan ve 4 arkadaşı)	

Yine serbest dolaysız söylem olan bu örnekte, Ceylan birincil sözceleyen özne, o ve onunla birlikte komutana şikâyet edilen dört arkadaşı ikincil sözceleyen öznedir. Birincil olarak bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne bu defa onlar için ilk defa “gaytarıcı” ifadesini kullanan “arhadaşın bi tenesi”, ikincil olarak da “hayır, gaytarmadıh.” sözcüyle ona karşı çıkan “biz”, yani Kâzım Ceylan ve dört arkadaşıdır.

Örnek 7: *kazım ceylan, gel buraya dedi.*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
sözceleyen özne 1 (locutor 1)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
sözceleyen özne 2 (locutor 2)	Komutan (Özkan Başçavuş)	
(Sözce içerisinde) bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator)	Komutan (Özkan Başçavuş)	

Örnek 7 dolaysız söylemdir ve Ceylan anlatıcı vasfıyla birincil sözceleyen özne, Özkan Başçavuş ise ikincil sözceleyen özne olmasına ek olarak bakış açısı sunulan ya da sözcede sesi duyulan özne işlevine sahiptir.

Örnek 8: *buyurun!*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
sözceleyen özne (locutor)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
(Sözce içerisinde) bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator)	Kâzım Ceylan	Olayları deneyimleyen

Kâzım Ceylan geçmişte komutanına cevaben ürettiği bu sözceyi “dedim, diye seslendim” gibi her hangi bir niteleyici söylem² (attributive discourse) ifadesi kullanmadan sunarak sözcenin serbest dolaysız söylem özelliği göstermesini sağlamaktadır. Sözce sonundaki ünlem işareti sözceye duygu katmakta ve bu duyguyla komutanın emrine karşılık olarak kendisinin yükselen tonlamasını yansıtmaktadır. Dolayısıyla Ceylan aynı zamanda bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne işlevini de yerine getirmektedir.

Örnek 9: *niye gaytardız?*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
Sözceleyen özne 1 (locutor 1)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
Sözceleyen özne 2 (locutor 2)	Komutan (Özkan Başçavuş)	
Bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne 1 (enunciator 1)	arhadaşın bi tenesi	Lütfi
Bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne 2 (enunciator 2)	Komutan (Özkan Başçavuş)	

Ceylan bir önceki örnekte olduğu gibi bu sözcede de serbest dolaysız söylem kullanmayı tercih etmektedir. Birinci şahıs anlatıcı olması nedeniyle yine birincil sözceleyen öznedir. Ancak bu defa kendi sözlerini değil Özkan Başçavuş’un sözlerini aktardığı için Özkan Başçavuş ikincil sözceleyen öznedir. “gaytarici” ifadesini ilk kullanan kişi arkadaşları Lütfi olduğu için birincil olarak bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne Lütfi’dir. Onun bu sözünü hesap sormak için tekrarlayan Özkan Başçavuş ise ikincil bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne konumundadır.

Örnek 10: *dedim: müsaaden olursa dedim, sene bişe söylüyim. bi ifade alır da mi asallar, almadan mi asallar?*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
--	-------------------	-------

² Niteleyici söylem: Bir eyleyeni ve söz eylemini, düşünceyi ya da algıyı niteleyen diegetik (anlatmaya dayalı) bir tümce ya da “eklenti” (tag)dir (Jahn, 2005/2015: 121)

Sözceleyen (locutor)	özne	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
(Sözce içerisinde) bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan (enunciator)	özne	Kâzım Ceylan	Olayları deneyimleyen

Kâzım Ceylan Örnek 10’da kendi sözlerini dolaysız söylem şeklinde sunmaktadır. Kendisi hem birinci şahıs anlatıcı olarak sözceleyen özne hem de olayları deneyimleyen bizzat kendisi olduğu için sözcüde kendi duygularını, görüşlerini ve bakış açısını ifade ettiği için bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan öznedir.

Örnek 11: *ne ifadesi ulan dedi, gel burya.*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
Sözceleyen özne 1 (locutor 1)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
Sözceleyen özne 2 (locutor 2)	Komutan (Özkan başçawuş)	
Bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator)	Komutan (Özkan başçawuş)	

Dolaysız söylem cümlesi olan bu örnekte de Kâzım Ceylan birinci şahıs anlatıcı olarak birincil sözceleyen özne işlevi görürken, Özkan başçawuş hem ikincil sözceleyen özne hem de bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne rolünü üstlenir.

Örnek 12: *dedim wur, amma dedim, acısı bir yerden çihâr dedim, wur.*

Örnek 13: *Beş tene zoppa atdi ama bene, dedim, o şikayet edende bir şey, taşım gumandani, ombaşi, a birlerin.*

Örnek 14: *dedim, pekala dedim, lütfi; bu işi bize etdin, allah süre çihâra dedim. ama, dedim. amma eşgere söyledim; hepsinin yanında, bele bir cümle arhadaşların hepsinin yanında.*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
Sözceleyen (locutor)	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
(Sözce içerisinde) bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan (enunciator)	Kâzım Ceylan	Olayları deneyimleyen

Örnek 12-14’te Kâzım Ceylan kendi sözlerini dolaysız söylem şeklinde aktarmaktadır. Bir yandan birinci şahıs anlatıcı olarak bu işlemi yaptığı için tek sözceleyen özne, diğer yandan da sözcüde kendi duygu ve bakış açısını

ifade ettiği için de yine bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan tek özne bizzat kendisidir.

Örnek 15: *bu arhadaşlar dedi, wola vertiye dedi, cenabi allah bir ahi kimsenin üstünde birağmaz.*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
Sözceleyen 1 (locutor 1) özne	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
Sözceleyen 2 (locutor 2) özne	arhadaşlar	Kâzım Ceylan ile yemek yiyen askerler
(Sözce içerisinde) bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator)	arhadaşlar	Kâzım Ceylan ile yemek yiyen askerler

Örnek 15’te birinci şahıs anlatıcı Kâzım Ceylan arkadaşlarının sözlerini dolaysız söylem olarak aktarmaktadır. Dolayısıyla, Kâzım Ceylan birincil sözceleyen özne iken, arkadaşları ikincil sözceleyen öznedir. Sözce içerisinde bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne ise bu defa çoğuldur, yani “arhadaşlar”dır.

Örnek 16: *gidir sorillar. o da inkar edir.*

Konuşan özne (speaking subject)	Efrasyap Gemalmaz	Yazar
Sözceleyen 1 (locutor 1) özne	Kâzım Ceylan	Birinci şahıs anlatıcı
Sözceleyen 2 (locutor 2) özne	arhadaşlar	soranlar
(Sözce içerisinde) bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (enunciator)	ombaşi	inkâr eden (Lütfi)

Örnek 16 “arhadaşlar” ile “ombaşi (Lütfi)” arasında bir konuşmanın geçtiğini bildiren bir sözcüktür. Ancak bu konuşma birinci şahıs anlatıcı Kâzım Ceylan tarafından orijinal konuşmada kullanılan sözcükler birebir kullanılmadan özet şeklinde aktarılmaktadır. Dolayısıyla sözce anlatsal söylem raporudur. Birinci şahıs anlatıcı Kâzım Ceylan yine birincil sözceleyen özne, arkadaşları ise soru soran kişiler olarak ikincil sözceleyen öznedir. Olanları inkâr eden Lütfi onbaşi ise bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan öznedir.

Sonuç

Fransız sözceleme kuramı içinde geliştirilen “bölünmüş özne” kuramı, eş zamanlı seslerin ve bakış açılarının çeşitliliğini içerdiği için dilin çoksesli bir özellik taşıdığını ön plana çıkarır ve özne ile öznenin kendisinin ve

başkalarının söylemi arasındaki ilişkiye odaklanır. Böylece de söz ve düşünce aktarımını analiz etmek için alternatif bir yöntem sunar.

Bu bilgiler ışığında gerçekleştirilen bu kısa çalışmada, bölünmüş özne kuramı açısından incelenen toplam on altı sözce Efrasiyap Gemalmaz tarafından Erzurum'un bazı ilçe ve köylerinden derlenen örneklerden oluşan bir bütüncü içerisinden seçilmiştir. Yapılan incelemede söz konusu metnin yoğunluklu olarak dolaysız söylem örnekleri olmak üzere dolaylı söylem, serbest dolaysız söylem ve anlatsal söylem raporuna örnekler bulunduğu görülmüştür (bkz. Ek 3).

Örneklerin hepsinde yazar olması nedeniyle Gemalmaz konuşan özne iken, birinci şahıs anlatıcı konumunda olan Kâzım Ceylan birincil sözceleyen öznedir. Ceylan aynı zamanda dört örnekte birincil olarak bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne görevini de üstlenir. İkincil sözceleyen özne görevi Özkan başçavuş, Ceylan'ın arkadaşları ve aynı zamanda olayları deneyimleyen kişi rolü nedeniyle Ceylan'ın kendisi tarafından yerine getirilir. Ceylan'ın arkadaşlarından bir tanesi (Ceylan'ı ve dört arkadaşını şikâyet eden kişi), komutan, onlar (komutan vb.), Özkan Başçavuş, Onbaşı (Lütfi) gibi kişiler de ikincil olarak bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne olarak görev yaparlar (bkz. Ek 4).

Sonuç olarak, Gemalmaz'ın eserinde yer alan ve yazılı hale getirilmiş konuşma metninin, ilk olarak olarak Ducrot tarafından ortaya atılan ve Dominique Mainguneau tarafından geliştirilen "bölünmüş özne" kuramına göre incelenmesinin, gerçek kişilerin konuşmalarından oluşan bir metin içerisinde söz aktarımları gibi bir dil yapısının incelenmesinde ve anlamlandırılmasında faydalı olacak alternatif bir bakış açısı sağladığı görülmüştür.

Ek 1:

Kâzım Ceylan - Askerlik Hatırası

arhâdaşlar, şindi başıma geçen, asgerde bir hekaye var; size annadacam. amma kusura bahmayın başızı ağırdacaam. şindi arhâdaşın bi tenesi, beş gişi bize üy/lemiş ki, bunnar gaytarıcı. beş gişi kim onnar çıhsınnar. gece dersinde çihduh biz de; çağırdılar. isimce gelin, niye gaydardız. hayır, gaytarmadıh. sıradan bunnari bir adam ahıllı, özkan başçawuş varıdı, allahsızdur, gendisi bacaşsızidi amma çoğ insafsızidi. çocuqları sıradan geçürdi. ben de en sondayam. kazım ceylan, gel buraya dedi. getdim. buyurun! niye gaytardız? dedim: müsaaden olursa dedim, sene bişe söyliyim. bi ifade alır da mi asallar, almadan mi asallar? ne ifadesi ulan dedi, gel burya. dedim wur amma dedim, acısı bir yerden çihar dedim, wur. Beş tene zoppa atdı ama bene, dedim, o şikayet edende bir şey, taħım gumandani, ombaşı, a birlerin. dedim, pekala dedim, lütfi; bu işi bize etdin, allah süre çihara dedim. ama, dedim. amma eşgere söyledim; hepsinin yanında, bele bir cümle arhâdaşların hepsinin yanında... (Gemalmaz, 1995: 23). [...] bu arhâdaşlar dedi, wola vertiye dedi, cenabi allah bir ahi kimsenin üstünde biraħmaz. vetiyede çıhmiş. ama insannuħdan heğiği çıhmiş. ağız göz burun garişmiş. gidir sorıllar. o da inkar edir... (Gemalmaz, 1995: 23).

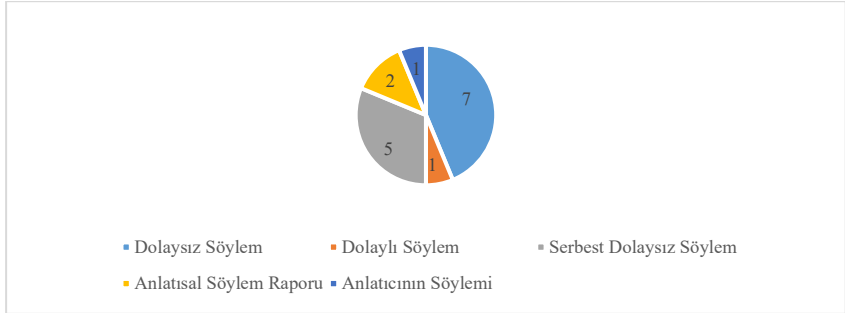
Ek 2: Genel Analiz Tablosu

	Örnek	Sözceleyen (Locutor/s)	Özne	Sözce içerisinde bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne (Enunciator/s)
Anlatıcının söylemi	1	Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı)		Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı)
Dolaysız söylem	7	1.Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı) 2.Komutan (Özkan Başçawuş)		Komutan (Özkan Başçawuş)
	10	Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı)		Kâzım Ceylan (olayları deneyimleyen)
	11	1.Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı) 2.Komutan (Özkan başçawuş)		Komutan (Özkan başçawuş)
	12-13-14	Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı)		Kâzım Ceylan (olayları deneyimleyen)
	15	1.Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı) 2.arhâdaşlar		arhâdaşlar
Dolaylı söylem	2	Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı)		arhâdaşın bi tenesi
Serbest dolaysız söylem	3	1.Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı) 2. Komutan		Komutan

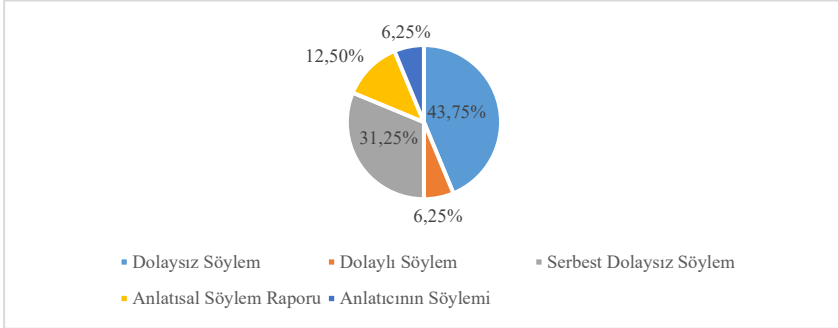
	5	1.Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı) 2. Onlar (Komutan, vb.)	1. arhadaşın bi tenesi 2. Onlar (Komutan, vb.)
	6	1.Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı) 2.Kâzım Ceylan (olayları deneyimleyen) ve diğer 4 arkadaşı	1.arhadaşın bi tenesi 2. Biz (Kâzım Ceylan ve 4 arkadaşı)
	8	Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı)	Kâzım Ceylan (olayları deneyimleyen)
	9	1.Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı) 2. Komutan (Özkan Başçavuş)	1. arhadaşın bi tenesi (Lütfi) 2.Komutan (Özkan Başçavuş)
Anlatsal söylem raporu	4	Kâzım Ceylan (birinci şahıs anlatıcı)	Onlar (Komutan, vb.)
	16	1.Kâzım Ceylan 2.arhadaşlar (soranlar)	inkâr eden (Lütfi)

Ek 3: Dolaylı Söylem, Dolaysız Söylem, Serbest Dolaysız Söylem, Anlatsal Söylem Raporu ve Anlatıcının Söylemi Kullanım Sıklığı

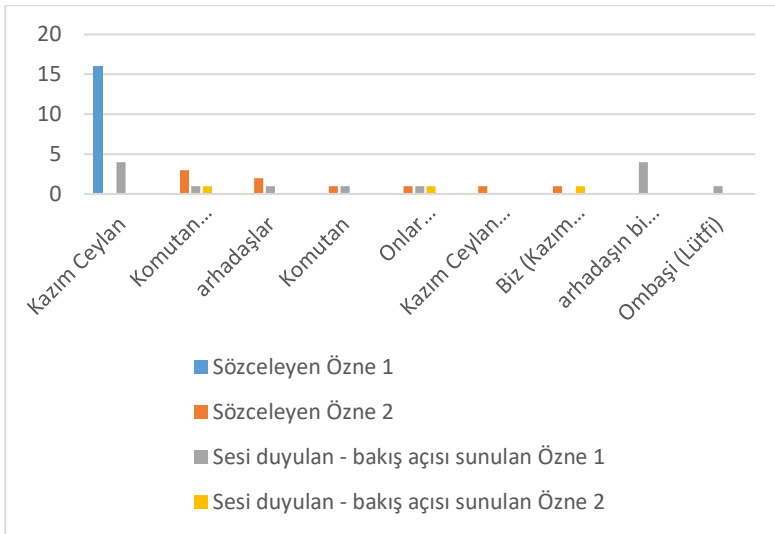
a. Sayı olarak



b. Yüzde olarak



Ek 4: Sözceleyen özne 1 ve 2, Sözce içerisinde bakış açısı sunulan ya da sesi duyulan özne 1 ve 2 kullanım sıklığı



Kaynakça

- Benveniste, E. (1995). *Genel Dilbilim Sorunları. [Problèmes de linguistique générale]* (Çev. Erdim Öztokat). Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi – 19. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Eserin orijinal basımı 1966-1974).
- Çotuksöken, Y. (2012). *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Papatya Yayıncılık Eğitim. İstanbul.

- Ducrot, O. (2009). *Slovenian Lectures. Introduction to Argumentative Semantics*. (Ed.). Igor Ž. Žagar. Pedagoški InSTITUTE. Ljubljana.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları. İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*. II Cilt. Türk Dil Kurumu Yayınları: 589. Ankara.
- Gürata, E. K. (2018). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Sözçeleme Kuramından ve Edimbilimden Hareketle Örnek Ders Malzemesi Geliştirilmesi. *International Journal of Language Academy*. V. 6(5), 278-291.
- Jahn, M. (2015). *Anlatıbilim, Anlatı Teorisi El Kitabı*, [Narratology: A Guide to the Theory of Narrative] (Çev. Bahar Dervişcemaloğlu). Dergâh Yayınları. İstanbul. (Eserin orijinal basımı 2005).
- Kıran, A. E., Korkut, E., Ağıldere, S. (2003). *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. Multilingual. İstanbul.
- Kıran, Z. (1999). Sözçeleme ve Göstergibilim. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 10, 93-99.
- Marnette, S. (2001). The French théorie de l'énonciation and the study of speech and thought presentation. *Language and Literature*. Sage Publications. London. Vol. 10(3), 243-262.
- Stjenfelt F. and Zeuthen, N. (2007). The Representation of Consciousness in Language and Fiction, A Cognitive Theory of Enunciation. *Semiotica*. 165 – 1, 351-90.
- Taylor, V. E. and Winquist, C. E. (2001). *Encyclopedia of Postmodernism*. (Ed.). Routledge. London and New York.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları. İstanbul.
- Wales, K. (2011). *A Dictionary of Stylistics*. Third Edition, England: Pearson Education Limited.
- Yılmaz, S. ve Yılmaz, A. U. (2006). Konuşma Dili Olarak Türkçenin İki Temel Alanda İncelenmesi: Tonlama ve Sözçeleme. *İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXXV, 197-228.